

pojmy jako například pojem struktury, funkce apod. Tyto námitky podstatněji neovlivňují přínos práce, jež potvrzuje, že uplatnění logicko-historického hlediska má značný význam pro pochopení a osvětlení kontinuity vědeckého myšlení. Současně vyvrací dodnes vyslovované domněnky, že systémové teorie jsou plodem rozvoje vědy dvacátého století. Kritický rozbor nemarxistického systémového myšlení na straně jedné, jeho pozitivní výklad ve vztahu k rozvoji vědy a vědeckého poznání na straně druhé, rozvedené v této podnětné práci, svědčí zároveň o relevantnosti interakce speciálních vědních oborů a vědecké filozofie.

Karel Berka

Korel L. V.: Peremeščenijsa naselenijsa meždú gorodom i selom v uslovijach urbanizacii (Přesuny⁽¹⁾ obyvatelstva mezi městem a vesnicí v podmínkách urbanizace)

Novosibirsk, Nauka 1982

Serie: Socialnyje problemy razvitijsa Sibiri, 191 s., čtené tab.

Přesuny obyvatelstva z venkova do měst dosáhly takové úrovně, že bývají nazývány „velkým stěhováním národů XX. století“. Kolosálních rozměrů nabyla migrace venkovského obyvatelstva do měst zejména v rozvojových zemích, kde probíhá živelně a je jedním z hlavních faktorů katastrofální degradace životního prostředí ve městech i na venkově.

Ale i v mnoha dalších zemích, včetně socialistických, je stěhování obyvatelstva z venkova do měst závažným problémem. Například v SSSR je migrace obyvatelstva významným faktorem sídelních přeměn. Zhodnocením dosavadních proudů přesunů populace mezi městy a venkovem a také v rámci měst a v rámci venkovských sídel v SSSR se zabývá kniha Ludmily Vasilevny Korelové, vědecké pracovnice Sibiřské pobočky Akademie věd SSSR.

Monografie je věnována analýze vzájemných souvislostí urbanizace a migrace venkovského obyvatelstva. Na základě statistických údajů a empirického sociologického výzkumu jsou v knize charakterizovány zákonitosti migrace mezi městem a venkovem v podmínkách urbanizace venkovského prostoru. Autorka objasňuje vliv migrace obyvatelstva mezi městem a venkovem jednak na urbanizaci vesnice, jednak na formování obyvatelstva měst v různých regionech RSFSR.

Kromě úvodu a závěru má kniha čtyři kapitoly. V první kapitole autorka uvádí *východí teoreticko-metodologické principy výzkumu uvedeného problému*. Definuje v ní nejdůležitější pojmy, vysvětluje základní úkoly a hypotézy svého výzkumu a seznamuje s jeho informační bází.

Velmi podnětná je zejména *charakteristika pojmu urbanizace*. Autorka uvádí definice vypracované sovětskými urbanology a dokládá, že urbanizace není dosud chápána jednotně. Užívané definice rozděluje do dvou základních kategorií — na úzce specializované (dílní, odvětvové), které zdůrazňují dílní aspekt tohoto jevu v závislosti na autorově profesi, a širší, usilující vyjádřit tento proces v jeho celistvosti. V této souvislosti pak charakterizuje urbanizaci „jako historicky časově omezený proces, spočívající v postupném vytěšňování a přetváření vesnice městem ve všech směrech a stránkách společenského života“.

Pokud jde o vymezení pojmu migrace, postupuje autorka podobně jako u pojmu urbanizace, tj. shrnuje definice užívané jinými sovětskými autory, kriticky je analyzuje a nakonec uvádí svůj názor. Doporučuje, aby pro přesuny obyvatelstva mezi venkovem a městem bylo místo příliš širokého pojmu *migrace obyvatelstva* používáno pojmu *migrační pohyb*. Přitom zdůrazňuje, že se ve své práci zabývá jen tou částí migračního pohybu mezi městem a venkovem, jehož výsledkem je změna místa bydliště obyvatelstva.

Z tohoto hlediska sleduje dva základní úkoly: Prvním je stanovení obecně platné kvantitativní zákonitosti migrace obyvatelstva mezi venkovem a městem v Ruské sovětské federativní socialistické republice a jejích oblastech ve vztahu k rozdílné úrovni jejich urbanizace. Druhým je analýza motivů migrace mezi venkovem a městem v závislosti jednak na stupni urbanizace venkovských sídel, jednak na vzdělanostní a kvalifikační úrovni obyvatel.

V rámci těchto dvou základních úkolů pak autorka vytyčuje dvě skupiny hypotéz

(1) Ruský termín „peremeščenijsa“ zde v podstatě znamená „stěhování“, neboť autorka se ve své práci zabývá jen tou částí přesunů (migrace) mezi venkovem a městem, která je spojena se změnou místa bydliště.

— první z nich se vztahuje k obecným zákonitostem migrace mezi venkovem a městem v ekonomických oblastech RSFSR v závislosti na stupni jejich urbanizace; druhá se týká migrace obyvatelstva ve specifických podmínkách Západní Sibíře, kde je úbytek obyvatelstva venkovských sídel stěhováním do měst zvlášť výrazný.

Monografie vychází z informací z několika zdrojů. Základním jsou údaje z *Celospazového sčítání lidu z let 1970 a 1979*. Dalšími pak poznatky z empirického sociologického výzkumu uskutečněného ve 157 venkovských sídlech Novosibírské oblasti, který zahrnul 10 % jejich obyvatel a byl opakovaně proveden ve třech obdobích: v roce 1967, 1972 a 1977. Součástí tohoto výzkumu bylo sestavení *soupisu migrantů*, který zahrnoval 3092 rodin (4626 obyvatel), kteří se v letech 1974—1976 přestěhovali z venkova do města a 1438 rodin (2273 obyvatel), kteří se ve stejném období přestěhovali z města na venkov. Jeho přínos spočívá v tom, že umožňuje upřesnit hlavní charakteristické rysy migračního pohybu venkovského obyvatelstva, jeho intenzitu a hlavní směry a také zjistit sociálně demografickou strukturu migrantů stěhujících se v dimenzi město — venkov, a naopak, či uvnitř těchto sídelních kategorií.

V *druhé kapitole*, nazvané *Vzájemný vztah migrace mezi venkovem a městem a procesu demografické urbanizace RSFSR*, věnuje L. V. Korelová pozornost vlivu této migrace jak na růst počtu různých velkých měst, tak na snižování počtu venkovského obyvatelstva. K hlavním poznatkům této kapitoly patří zjištění, že objem migrace obyvatelstva z venkova do měst je v SSSR v posledních dvaceti letech poměrně stabilní a představuje průměrný roční přírůstek 1,5 miliónu obyvatelstva sovětských měst. Pozitivní vliv migrace venkovského obyvatelstva stěhováním do měst spočívá i v tom, že natalita přestěhovaných venkovských rodin je značně vyšší než porodnost městských rodin. Přibližně polovina migrantů z venkova směřuje do malých a středních měst, zatímco druhá polovina se stěhuje do měst velkých (s více než 100 tisíci obyvatel). Pro malá a střední města je pozitivní migrační saldo s venkovskými sídly jediným zdrojem přírůstku obyvatelstva stěhováním, naproti tomu velká města získávají část (cca 20 %) migračního přírůstku obyvatelstva na úkor malých a středních měst.

Autorka dokládá, že migrace mezi venkovem a městem má značný vliv také na pokles venkovského obyvatelstva SSSR. Podílí se z cca 60 % na růstu měst a ze 77 % na snížení počtu venkovského obyvatelstva.

Třetí kapitola, nazvaná *Závislost migrační obměny obyvatelstva s městem na úrovni urbanizace venkova*, analyzuje vliv urbanizovanosti venkovských sídel na intenzitu migrace mezi venkovem a městem. Z tohoto hlediska jsou na základě vybraných kritérií rozdělena venkovská sídla Západní Sibíře do tří základních skupin: na urbanizovaná, málo urbanizovaná a neurbanizovaná. Autorka pak prokazuje výrazný vliv stupně urbanizace nejen na rozsah migrace, ale také na orientaci stěhování a na strukturu stěhujících se obyvatel. Prokazuje, že obyvatelé méně urbanizovaných sídel se stěhují především do malých a středních měst, zatímco migranti z urbanizovaných sídel směřují spíše do velkých měst. Struktura obyvatel stěhujících se z venkova do měst se značně liší od struktury obyvatel, kteří migrují z města na venkov. Rozdílly jsou jak v podílu ekonomicky aktivních, tak ve věkové struktuře i v kvalifikační úrovni. Z měst se stěhuje na venkov vyšší podíl aktivního obyvatelstva, starších věkových skupin a obyvatel s vyšší kvalifikační úrovní, než má obyvatelstvo migrující z venkova do měst. Mezi obyvateli stěhujícími se z venkova do měst je podstatně vyšší (o celou pětinu) podíl studujících než u obyvatel migrujících z měst na venkov.

Čtvrtá kapitola, *Sociální základy a mechanismus formování migračních orientací venkovského obyvatelstva na město v podmínkách urbanizace vesnice* je nejrozsáhlejší (71 stran) a zaujímá více než třetinu knihy.

L. V. Korelová se v ní zabývá především souvislostmi mezi potenciální a reálnou migrací venkovského obyvatelstva. Z tohoto hlediska rozlišuje tři skupiny venkovského obyvatelstva. V první skupině jsou zařazeni obyvatelé, kteří neuvažují o přestěhování do města, ve druhé skupině jsou rodiny nebo jednotlivci, kteří o migraci uvažují, ale zatím ji nepovažují za aktuální, do třetí skupiny pak patří ti, kteří jsou již rozhodnutí do města migrovat a snaží se toto své rozhodnutí realizovat.

Zajímavé jsou také poznatky o tom, jak venkovské obyvatelstvo hodnotí podmínky života ve městě a na venkově. Pokud jde o příznivé stránky životních podmínek na venkově, velká část dotázaných (44,9 %) hodnotí pozitivně dobré přírodní podmínky (čistý vzduch, voda, pěkná krajina aj.), dále je oceňován přirozenější životní rytmus (41,2 % dotázaných) a možnost rozvíjet doplňkové osobní hospodářství (14,5 % dotázaných). Nepříznivé je venkovským obyvatelstvem hodnocena zejména úroveň zásobování průmyslovým i potravinářským zbožím, nedostatek kulturního života (11,3

respondentů) a nedostatky pracovních podmínek, včetně nadměrného pracovního zatížení (11,3 % dotázaných).

Z životních podmínek ve městě je nejvýše oceňována vysoká kulturní úroveň života a široké možnosti využití volného času (32,8 % dotázaných) dále úroveň občanského vybavení měst (16,1 % respondentů) a dobré zásobování (17,2 % dotázaných).

Jako nepříznivé podmínky života ve městě jsou uváděny zejména: úspěchanost a přelidněnost (36,5 %) a nepříznivé přírodní podmínky — prašnost, plynné zplodiny v ovzduší, nedostatek zeleně (24,4 % dotázaných).

Z provedeného průzkumu vyplývá také poznatek, že příznivější hodnocení podmínek života ve městě než na venkově je nepřímo úměrné stupni urbanizovanosti venkovského sídla: čím je sídlo urbanizovanější, tím menší podíl jeho obyvatel považuje životní podmínky ve městě za příznivější než na venkově.

Zajímavé je zjištění, že zájem o migraci obyvatelstva z venkova do měst během deseti let (1967—1977) poklesl téměř o polovinu. Struktura potenciálních migrantů se však v podstatě nezměnila: největší zájem o přestěhování do města mají obyvatelé neurbanizovaných sídel a mezi potenciálními migranty stále převažují mladí lidé a obyvatelé s vyšším vzděláním. K hlavním motivům potencionální migrace z venkova do měst patří i nadále především méně příznivé pracovní podmínky (včetně nadměrného pracovního zatížení a obtížnosti získat na venkově vhodné zaměstnání), nižší odměna za práci, dále celková nespokojenost s životními podmínkami, kritické hodnocení způsobu života na vesnici a rovněž nedostatečná možnost získat vyšší vzdělání a zvyšovat si kvalifikaci.

V krátkém závěru shrnuje L. V. Korelová získané poznatky a vyvozuje z nich názor na směry dalšího vývoje migrace mezi venkovem a městem v RSFSR. Příčiny snížení migrace venkovského obyvatelstva do měst stěhování rozděljuje do dvou základních skupin: do první zahrnuje příčiny, které vedly k poklesu atraktivnosti měst, a do druhé ty, které zvýšily přitažlivost venkova. V prvním případě sehrála značnou roli nasycenost měst pracovními silami a do určité míry i některé nedostatky v zásobování měst potravinami — zejména masem. Atraktivnost venkovských sídel naopak vzrostla v důsledku zlepšení jejich vybavenosti, zvýšením příjmů venkovského obyvatelstva, růstu objemu bytové výstavby, zprůměrnění práce aj.

V závěru knihy autorka prokazuje, že další vývoj stěhování obyvatelstva mezi městem a venkovem lze cílevědomě usměrňovat. Za hlavní prostředek snížení dosavadního poměrně vysokého migračního salda ve prospěch měst považuje L. V. Korelová „intenzivní urbanizaci venkovského prostoru, a to takovou, která by zachovala pozitivní stránky venkovského způsobu života, vysoce hodnocené nejen obyvateli venkova, ale též města“.

Předností knihy je účelné spojení a vyváženost teoreticko-metodologického přístupu a části analytické, která se opírá nejen o statistické údaje, ale také o výsledky vlastního výzkumu. Práce má logickou strukturu, je napsána velmi srozumitelně a přesvědčivě. Sympatické je také, že autorka dobře zná a hodnotí názory ostatních sovětských vědců a také některých odborníků z jiných zemí, zejména z USA a Polska.

Zajímavé je i obsahové uspořádání knihy. L. V. Korelová vyslovuje v teoretické části základní hypotézy o závislosti intenzity a směrů migrace mezi městem a venkovem na jednotlivých faktorech a pak tyto hypotézy na příkladu RSFSR a Západní Sibíře ověřuje.

Pro teorii marxisticko-leninské sociologie jsou přínosem zejména metodologický přístup autorky a získané poznatky o příčinách stěhování obyvatelstva z venkova do měst, a naopak. Práce je také dalším důkazem trvalé platnosti marxistického důrazu na sblížování města a venkova jako nezbytného předpokladu řešení bytové otázky ve městech a zachování relativně rovnoměrného, vyváženého osídlení celé země.

Pro sociologickou praxi bude jistě zajímavé podrobněji se seznámit s metodikou provedeného sociologického výzkumu a způsobem jeho vyhodnocení.

Souhrnně lze říci, že kniha L. V. Korelové je nesporným přínosem pro teorii i praxi marxisticko-leninské sociologie. Poučení a podněty v ní najdou kromě sociologů také demografové a pracovníci v oboru statistiky a plánování.

Alois Slepíčka

Shizuhiko Nishisato: Analysis of Categorical Data: Dual Scaling and Its Applications
(Analýza kategorizovaných dat: duální škálování a jeho aplikace)

Toronto, University of Toronto Press 1980, XIII + 276 s.

Metoda, kterou autor nazývá duálním škálováním, má asi padesátiletou historii. Její základy (teorie charakteristických čísel) však byly položeny daleko dříve Eule-